

УДК-342.3+37.011.33+809.434.1(045/046)

К.Б. МАМАТОВА
Н.ИСАНОВ АТЫНДАГЫ КМКТАУ
E-MAIL: KYMBAT2555@MAIL.RU
КГУСТА ИМ. Н.ИСАНОВА
КЫРГЫЗСКАЯ РЕСПУБЛИКА
K.B.MAMATOVA
KSUCTA N. A. N.ISANOV,
BISHKEK, KYRGYZREPUBLIC

E.mail. ksucta@elcat.kg

КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУДА ЭНЕ ТИЛДИ ЭСКЕ АЛУУ

УЧЕТ РОДНОГО ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОЙ ЯЗЫК

CONSIDERATION OF MOTHER TONGUE IN THE PROCESS OF TEACHING KYRGYZ LANGUAGE, AS A SECOND LANGUAGE

Бул макалада көп тилде билим берүү шартында кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу учурунда эне тилди эске алуу каралат.

Чечүүчү сөздөр: көп тилдүүлүк, лингвистикалык, психологиялык, социологиялык, педагогикалык аспектилер, эне тилди эсепке алуу, интерференция.

Эта статья рассматривает учет родного языка в процессе обучения кыргызского языка, как второго языка в условиях многоязычного образования.

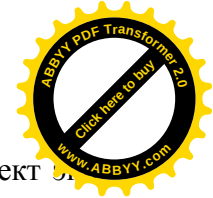
Ключевые слова: многоязычие, лингвистические, психологические, социологические, педагогические аспекты, учет родного языка, интерференция.

This article is devoted to the consideration of mother tongue in the process of teaching Kyrgyz language, as a second language in the terms of multilingual education.

Key words: multilingual, linguistic, pchycological, pedagogical aspects, consideration of mother tongue, interference.

Эки же андан көп тилдердин бир эле өлкөдө, бир эле коомдо эриш-аркак, өз ара карым-катышта, байланышта болуп, бир деңгээлде колдонулушу, албетте, тилдин коомдук кубулуш болушу менен түшүндүрүлөт. Мында коомдук социомаданий система, коомдун экономикалык саясий багыты жана өнүгүшү чечүүчү мааниге ээ болот.

Тилдик инсанды калыптандыруу лингвистикалык, психологиялык, социологиялык, педагогикалык аспектилерде ишке ашат. Лингвистикалык аспект көп тилдин түзүмдөрүнүн жана түзүмдүк элементтеринин бири-бирине ылайык келүүлөрүнүн анализин, бардык деңгээлдердеги алардын өз ара мамилелери, өз ара таасир этүүлөрү жана өз ара бири-бирине өтүүлөрү, эне тилинин жана башка тилдердин үндүк курамындагы, лексикалык системасындагы жана грамматикалык курулушундагы жалпы жана спецификалык, окшош жана окшош эмес учурларды аныктап алуу үчүн алака-катыштагы тилдердин ар биринин дифференциалдык белгилерин таап чыгууну; экинчи тилди үйрөнүү маалында эне тилдин интерференцияланышынын лингвистикалык өзгөчөлүктөрүн ж.б. карайт. Тилдердин алака-катышта болушун үйрөнүүнүн негизги

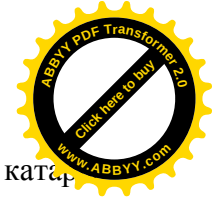
методу болуп салыштырма-типологиялык метод эсептелинет. Психологиялык аспект тилдүүлүк жалпы интеллектуалдык өсүшкө жана эне тилинин кебинин өнүгүшүнө кандайча таасир этет, көп тилдүүлүктө тилдин жана ойлоонун биримдиги кандайча көрүнөт; ал чет тилдеги ойлоого кандайча таасир көрсөтөт; пайда болгон эки тилдүүлүктө эне тилинин жана орус тилинин (эне тили эмес) иштөөлөрүнүн механизмдери кандай; орус тилин улуттук мектептерде үйрөнүүнүн шарттарында орус-кыргыз эки тилдүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн кандай этаптарын бөлүп көрсөтүүгө болот жана ар бир этап эки тилдүүлүктүн кандай мүнөздүү бөтөнчөлүктөрү байкалат ж.б. нерселерди карайт.

Көп тилдүүлүктүн социалдык аспектиси тилдердин ар биринин жалпы функцияларын аныктоого байланыштуу чечилет. Булардын ичинен тилдин алака-катыштын, окутуп-үйрөтүүнүн, иш кагаздарын алып баруунун ж.б. каражаты катары ролун белгилеп кетebиз. Изилдөөнүн социалдык аспектиси тилдердин ар биринин коомдук функцияларын жана колдонулуу чөйрөсүн аныктоону көңүлгө алат. Педагогикалык аспектиде улуттук жана көп тилдүүлүктүн түзүлүп-калыптануусу жана өнүгүшү менен байланышкан методикалык мүнөздөгү маселелер каралат, атап айтканда: бөтөн тилди кептик чөйрө жок болгон учурда үйрөнүүнү кайсы куракта баштаган максатка ылайыктуу, башка тилди качан үйрөнгөн ылайык – эне тил менен бир учурдабы же аны өздөштүргөндөн кийинби, улуттук мектепте улуттук жана көп тилдүүлүгүн түзүп калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолдору, усулдары жана ыкмалары кайсылар? Башкача айтканда, тилдик инсандын түзүлүп калыптануусу ал окуп-тарбияланып жаткан шарттар менен тыгыз өз ара байланышта болуп өтөт.

Практикалык-кептик эки тилдүүлүктүн көйгөйлөрү тууралуу, жигердүүлүк, гармониялуулук, социалдык багыт алгандык аспектисиндеги көп тилдүүлүккө карата программалык талаптарды конкреттештирүү тууралуу Л.А.Шейман атайын белгилеген: “Көп тилдүүлүктү окутуунун, түзүп калыптандыруунун маселелери мектеп окуучуларынын жалпы маданиятын өнүктүрүүгө таасир этүүнүн каражаттары катары улуттар аралык карым-катыштагы орду жана мааниси көптөгөн изилдөөлөрдүн объектиси болуп келди. Тилдердин ички түзүмдүк жана функционалдык өнүгүүсүнө өбөлгө түзүүчү эң бир маанилүү лингвистикалык фактор болуп тилдик карым-катыштардын ар кыл түрдүү формалары менен ишке ашырылуучу бул тилдердин өз ара аракеттенишүү жана өз ара баюу процесси эсептелет”[1].

Көп тилде билим берүү тил үйрөнүүчүнүн эне тилинин ролун, маанисин танбайт. Тескерисинче, экинчи же үчүнчү тилди окутууда коммуникативдик окутуунун жетектөөчү принциптеринин бири *болуп эне тилди эске алуу принциби* эсептелет. “Эне тилдин эсебин алуу принцибинин маңызы, – деп белгилейт К.З.Закирьянов, – эне тилге таянууда жана анын өз ара аракеттенишүү таасирин алдын алууда камтылган. Бул принциптин маанилүүлүгү анын орус тили сабагында үйрөнүлүп жаткан теориялык материалды иргеп алууну шарттаганынан, ырааттуулугунан жана аны берүүнүн методикасынан көрүнөт, эне тилге таянуу учурларында, өз ара аракеттенишүү таасири учурларында өзгөчөлүү көңүл орус тилинин материалына коюлат, эне тили менен ачык жана жабык салыштыруу болушу мүмкүн”[6]. Орус тилин бөтөн тил катары окутуунун спецификасын аныктоочу эң бир маанилүү фактор болуп белгилүү бир угуучулар үчүн тилдик материалды камтыган окуу китептери эсептелинет. Ал окуучулардын жаш курагынан жана кептик деңгээлинен, окутуунун максаттарынан жана шарттарынан тышкары тилдин бөтөнчөлүктөрүнүн эсебин алуу сыяктуу маанилүү компонентти көңүлгө алат, бул тилде биз кимди окутсак, ошолор сүйлөшөт жана ойлонушат жана да мунун үстүдөн басканын биз каалайбызбы же каалабайбызбы, ага карабай, алар буга абдан көпкө дейре чыдоого аргасыз болушат.

Көп тилдүүлүктүн ролу тууралуу А.Е.Супрун дагы жазат. Ал өтүп жаткан доордун мүнөздүү тышкы лингвистикалык факторлорунун бири болуп биздин өлкөдө көп тилдүүлүктүн таркатылышы эсептелинерин белгилеп кетет. “Биздин өлкөдө орус тилин орус эмес улуттардын өкүлдөрүнүн арасында таркатуунун негизги өзгөчөлүгү болуп, – деп жазат А.Е.Супрун, – эне тилин сүрүп чыгарбай, тескерисинче анын

мүмкүнчүлүктөрүн алака-катыштын айрым чөйлөрүндө толуктап, экинчи тил катары колдонулгандыгында”[5].

К.З.Закирьянов төмөндөгүнү белгилейт: “Орус тилин үйрөнүү үчүн негиздерди эне тилинде даярдоодо адепки баштооч окутуунун ролу зор: эне тилди билүү (орустарга жана чет өлкөлүктөргө) экинчи тилге ээ болууну жеңилдетет жана тездетет”[6]. Биргелешип иш алып баруунун, эне тилине жана орус тилине теңтайлашып окутуунун мүмкүнчүлүктөрү тууралуу Н.М.Шанский бекемдеп кеткен: “Заманбап шарттар орус тилин аны улуттук-орус эки тилдүүлүктү түзүп калыптандыруунун контекстинде карап, орус эместерге окутууга карата принципалдуу жаңы мамилени аныктаган”[10].

Кыргыз жана орус тилдеринин биргелешип иш алып баруу маалындагы теңтайлашып окутуу жөнүндөгү маселе азыркы учурда түпкү улуттун өкүлдөрү болгон окуучуларга лингвистикалык билим берүүнүн зарылдыгына байланыштуу коюлуп отурат, б.а. эне тили менен катар эле орус тилине да натыйжалуу окутуу зарыл, ал баарыдан мурда улуттар араык алака-катыштын тили болуп эсептелинет.

Эне тилдин бөтөнчөлүктөрүнүн бир болуп интерференция (өз ара аракеттенишүүчүлүк) жана транспозиция эсептелинет. Монологдук кепти өнүктүрүү көйгөйүнчечүүгө карата салттуу мамиленин анализин орус жана эне тилдери сабактарында жалпы кептик билгичтиктерди түзүүдө обочолонгондук, тексттин деңгээлинде интерференциянын жана транспозициянын эсебин алуунун жоктугун көрсөтүп турат. Азыркы лингвистикада интерференциянын бир нече аныктамасы бар, алардын ар бири бул же тигил өлчөмдө өзүнөн мурдагыны толуктайт, бирок азыркыга дейре бул аныктаманы тактоо иштери улантылууда. Мисалы, К.З.Зулпукаров лингводидактиканын максаттары үчүн интерференция кыйла кууш планда каралышы мүмкүн деп эсептейт жана көп тилдүүлүккө үйрөнүүчүнүн аң-сезиминде жаңылыш кабылдоо жана эне тилдин таасири астында үйрөнүлүп жаткан тилдеги кептин жаратканы катары көрүнүүчү, эки тилдин системаларынын өз ара биргелешип аракеттенүүлөрү эсебинде аныкталган. Интерференция кубулуштарын методикалык жактан багыттап үйрөнүү тилдин улуттук мектептинокуучуларынын орусча кебинин типтүү каталарын прогноздоого жана болтурбай коюуга жөндөмдүү окуу моделин куруу үчүн шарттарды түзүп берет.

Интерференциянын эки тилдин түзүмдөрүнүн жана түзүмдүк элементтеринин көп тилдүү калктын бири-бири менен алака түзүү процессиндеги өз ара биргелешип аракеттенүү кубулушу катары Ю.Ю.Дешериев жана И.Ф.Протченко тарабынан берилген кеңири белгилүү аныктамасы, ошондой эле ушуга жакын Л.И.Баранникованын бир тилдин түзүмүндөгү же элементтериндеги өзгөрүүлөрү катары аныктамасы интерференцияга тийиштүү негизги мүнөздүү көрүнүштү – эки тилдин түзүмдөрүнүн жана түзүмдүк элементтеринин өз ара биргелешип аракетте болуусун баса көрсөтүшөт.

Азыркы учурда интерференциянын көбүрөөк жалпы кабылданганы У.Вайнрайх берген аныктама эсептелинет: “Эки тилдин нормаларынан көп тилдүүлөрдүн кебинде тилдик катнаштын натыйжасы катары байкалуучу четтөө учурлары интерференция кубулушу деп аталат”[5]. Экинчи тилге окутуу учуундагы интерференциянын ордун аныктоо зарыл. А.Е. Супрун белгилеп кеткендей, “интерференциянын реалдуу булагы болуп так ошол эки тилдеги тексттердин жаратканынын алмаштырылган механизми, көрсөтмөлөрдүн дифференцирленбегени эсептелинет”[3]. Так мына ушул механизмге Л.В.Щербанын чынында бир эле тилде сүйлөп, өздөрү ээлик кылган эки тилдик системаны дээрлик айырмалабай албаган сүйлөөчүлөр жөнүндө байкоосун колдонсо болчудай. Ушундайча түшүнгөн учурда интерференция кубулушун бир тилдеги тексттерди куруу маалында башка тилдик түзүлүштүн элементтерин андап билүүсүз, көзөмөлсүз пайдалануу катары караса болот. Демек, интерференция андап туюнулбаган жана көзөмөлсүз болгону себептүү А тилинин элементтерин В текстинде колдонгон учурлар көп кездешет, В тилиндеги тексттин бул же тигил фрагменттеринин жаңылыш катары кабылданышына алып келет. Бул жолкуда сүйлөмдүн деңгээлиндеги интерференция көңүлгө алынып жатат. Окуучулар, мисалы, кыргыздар род категориянын, түр

категориясынын жоктугунан, кыргыз тилиндеги сүйлөмдөгү сөздөрдүн орун тартибин улам эне тилинин орус тилине тийгизген таасирин баштарынан кечиришет.

Орус жана кыргыз тилдеринин мезгилдик системаларын изилдөө маселелери З.К.Дербишеванын эмгектеринде берилген. Анын изилдөөлөрү семантикалык айырмачылыктарды таап чыгууга мүмкүнчүлүк берди. Ал орус жана кыргыз тилдериндеги мезгил категориясынын алкактарындагы подсистемалар айтылганда кандай болсо, так эле ошондой мазмунунан да айырмаланышат деп эсептейт. Орус тилинде мезгил формалары түр категориясы менен эң бир тыгыз байланышкан. Этиштин бүтпөгөн түрү үч мезгилдик формага ээ (жаздым, жазып жатам, жазам, этиштин бүткөн түрү – экөө (жазып салдым, жазып салам). Ал эми кыргыз тилинде мезгилдик категориядагы подсистемалардын саны орус тилиндегиге салыштырмалуу көп. Андан да каралган подсистемалар аралаш аспектуалдык-мезгилдик мүнөздү алып жүрүшөт. Так ушул бөтөнчөлүк, тактап айтсак, кыргыз тилинин мезгилдик системасынын аспектуалдык мамилелерди берүү жөндөмдүүлүгү түр категориясынын кыргыздыкында кандай болсо, так эле ошондой башка түрк тилдеринин тилдик системасында өз алдынчалуу категория катары эсептелбешинин ордун толтуруп турат.

“Эне тилдин эсебин алуу” түшүнүгү – бул интерференция дагы, ошондой эле транспозиция дагы. Андыктан “эне тилдин эсебин алуу” түшүнүгүнө эне тилдин экинчи тилге ээлик кылууга карата оорчулуктардын жана оң таасирлердин эсебин алуу талабын гана эмес, ошондой эле кептик айтууну теңтайлашып жаратуу процессинде, бөтөнчө окутуунун монологу кеп сыяктуу объектиси тууралуу кеп жүргөнүндө өз ара биргелешип аракеттенүүнүн, өз ара таасир этишүүнүн эсебин алууну киргизүү зарыл.

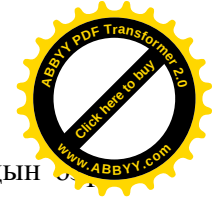
Биринчиден, монолог продукт катары текст болгону үчүн, ал уюштурууда жана жазып толтурууда өзүнүн мыйзамченемдүүлүктөрүнө ээлик кылат.

Экинчиден, ойду монологдук кеп формасында түзүү процесси – бул татаал кубулуш, мында ошондой эле эне тилинин жана орус тилинин өз ара биргелешип иштөөсү байкалат.

Интерференция жана транспозиция кубулуштары кыргыз тилине тийиштүү спецификалык билгичтиктерди түзүп калыптандыруу жөнүндө айтууга мүмкүндүк берет, андыктан теңтайлашып окутуу дагы жалпы жана тилдик, кептик билгичтиктердин негизинде жүзөгө ашырылуусу керек. Бул боюнча К.З.Закирьяновдун төмөнкү пикири алгылыктуу: “Эне тилин жана орус тилин улуттук мектепте өз ара байланыштырып үйрөнүү үчүн лингвистикалык негиз болуп тилдик универсалдуулуктун жана жалпы кептик билгичтиктердин бар экени эсептелинет, буларсыз алака-катыштын каражаты катары кайсы бир тилди колдоно билүү тууралуу айтканда болбойт. Алсак, фонетика жаатында - жалпы болуп, мисалы, кептин тыбыштарын чектөө, аларды үндүүлөргө жана үнсүздөргө бөлүштүрүү, алардын жардамы менен жаңы сөздөрдү түзө билүү, тыбыштарды чоң тамгалар менен бере билүү ж.б.; сөз жасоо жаатында – морфемалардын жардамы менен жаңы сөздөрдү түзө билүү; морфология жаатында- сөздөрдү сөз түркүмдөрүнө бөлүштүрүү, сөздөрдү өзгөртө билүү; синтаксис жаатында – сөздөрдү өз ара байланыштыруу жана алардан сүйлөмдөрдү түзө билүү ж.б.”[6].

Эне тилиндеги жана орус тилиндеги тексттерди анализдөөнүн негизинде мазмундун, логиканын жана лексикалык каражаттардын жана да баяндоо тибиндеги текст-монологдорду түзүүдөгү айрым айырмачылыктардын дал келүүчүлүгү таап чыгылды. Кыргыз жана орус тилдериндеги монолог-баяндоонун трактовкасын түшүнүүнүн жалпылыгы жана спецификалуулугу экинчи тилди үйрөнүү маалында билимдерди өткөрүп берүү жана өздөштүрүү боюнча ишти эптештирүү мүмкүнчүлүгүн беришет. Бул жерде негизинен эне тили сабактарына таяныч эсебинде, маалымат оңоюраак өздөштүрүлөт, алдыга озуу мүнөзүнө ээ болот.

Теңтайлаш окутууда монологдук билгичтиктерди өнүктүрүүнүн спецификасы кандай? Бул үчүн экинчи тилди өздөштүрүүнүн механизмдерин аныктап алуу зарыл. И.А.Зимняянын пикири боюнча кептик ишмердүүлүктүн өзүн үйрөтүү зарыл, анын

каражаттарына, ык-амалдарына, механизмдерине ээ болуу аркылуу окуп жаткандын калыптанат.

Изилдөөчүлөрдүн ушул маселе боюнча байкоолору кызыктуу.

Башка тилди үйрөнүп жатып, адам өзүнүн буюм-тайымдар дүйнөсүн, окуяларды, фактыларды көрүү ыкмасын өзгөртүп уюштурууга, демек, бул үчүн керек үндөрдү, формаларды, сөздөрдү, сөз айкаштарын, синтаксистик моделдерди кабылдоого, жатка өздөштүрүүгө мажбур.

Адабияттар тизмеси

1. Шейман Л.А. Вопросы преподавания русского языка и литературы в киргизской школе [Текст] Л.А.Шейман // Сб. Статей, вып 5. – Ф.: Мектеп, 1973. – 196с.
2. Шейман Л.А. Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе [Текст] Л.А.Шейман. – Ф.: Мектеп, 1981. -240с.
3. Супрун А.Е. Два типа двуязычия, транспозиция и интерференция [Текст] / А.Е.Супрун // Русский язык в национальной школе. – 1997. -№5. –с.48-50.
4. Биялиев К.А. ЖОЖдордо кыргыз тилин башка улуттарга окутуу методикасы [Текст] / К.А.Биялиев. – Бишкек: 2002. – 198 б.
5. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие [Текст] / У.Вайнрайх // Языковые контакты. Новое в лингвистике. - М.: Прогресс, 1972. - С. 25-60.
6. Закирьянов К.З. Двуязычие и интерференция [Текст] / К.З.Закирьянов. – Уфа: 1984. - С. 80.
7. Костомаров В.Г. Методическая проблематика двуязычия [Текст] / В.Г.Костомаров, О.Д.Митрофанова // Русский язык за рубежом. -М.: 1979. - № 6.-С. 67-73.
8. Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясы. - Б.: 2009. - 47 б.
9. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь, [Текст] / К.К.Юдахин. – М.: 1985.
10. Шанский Н.М. Что значит знать язык и владеть им [Текст] / Н.М.Шанский, И.Л.Резниченко, Т.С.Кудрявцева. – М.: Просвещение, 2010. -324с.